

גולה וארץ-ישראל

ניירות עבודה לצורך ההתדיינות האידאולוגית בקרב צמרת הייבסקציה בעניין ביסוס שאלת הממלכתיות היהודית הסובייטית

מתתיהו מינץ

מאז שנת 1990, עת הותרה לחוקרים בנושא תולדות הקיבוץ היהודי בברית-המועצות הגישה לארכיונים הממלכתיים הסובייטיים, לא רק שהתרחבו תחומי ההתעניינות של ההיסטוריונים אלא גם - ובראש ובראשונה - נדרשה רוויזיה של כמה וכמה הנחות שניתבו את המחקר עד לאותה עת. אמנם הנטייה לבחון מוסכמות ולאזן מסקנות שהתגבשו בלחץ הפולמוס האידאולוגי בין הציונות לקומוניזם בלטה מאוד כבר במחקרים שנערכו בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20.¹ ואולם, רק פתיחת הארכיונים הסובייטיים בעשור האחרון של המאה מאפשרת לנו לקדם את המגמות החדשות הללו ולהפיק תמונה אמינה יותר הן של תהליכים והן של אישים שניצבו בעמדות המובילות.

בין הסוגיות המטרידות שהסעירו את הוויכוח היתה שאלת תפקודה של הייבסקציה במישור הסתגלותה של הציבוריות היהודית למשטר הסובייטי. האינדוקטרינציה האידאולוגית שרווחה במקומותינו ציירה את הייבסקציה כחבורת מלחכי פנכה, כמשתפי-פעולה וחסלנים שלוחי רסן וכעבדים נרצעים של מנגנוני השלטון הסובייטי. אף שהחוקרים היו מודעים לכך שפעילי הייבסקציה היו בעברם אישים מרכזיים במפלגות הפועלים היהודיות שפעלו ברוסיה ערב המהפכה הבולשביקית - מפלגות שהגיון התהוותן ונחישות עמידתן בלחצים של 'האינטרנציונליזם הפרולטרני' היו מעוגנים בדבקותן ברעיון נוכחותה של לאומיות יהודית ובאמונתן בצורך לפתור את המצוקות הפוליטיות שלה - אף-על-פי-כן נתקבלה על דעת רבים מהם המסקנה שמה שהתרחש לאחר כיבוש השלטון בידי הבולשביקים לא היה אלא קריסה מוסרית ובגידה של מנהיגות המפלגות האלה, שהתגייסו בכוונה מפורשת לזרז את חיסולה של הישות היהודית כישות לאומית נפרדת. והנה, מסמכים שנחשפו בארכיונים הסובייטיים - מסמכים משנות העשרים ומשנים מאוחרות יותר - מלמדים שהערכה זו היתה גורפת מעיקרה, ועל כן כוזבת ועולבת. מסתבר כי גם כשנאלצו פעילי הייבסקציה להביע את הסתייגותם מן

1. ראו מחקרו של צבי גיטלמן: Z. Y. Gitelman, *Jewish Nationality and Soviet Politics: The Jewish Section of the CPSU, 1917-1930*, Princeton, NJ 1972; מ' אלטשולר, *הייבסקציה בברית-המועצות 1918-1930: בין לאומיות לקומוניזם*, תל-אביב 1981. וראוי לשוב ולציין את ספר הזכרונות של הרש סמולאר, *תוחלת ושברה*, תל-אביב 1979.

הציונות, ואפילו כשעשו זאת מרצונם, הם המשיכו לדבוק באינטרסים הלאומיים האקוטיים של הציבוריות היהודית בבריית-המועצות, ואף השתמשו בערוצי המסד השלטוני שעמם היו קשורים כדי להיאבק שם למען פתרונות העולים בקנה אחד עם השאיפות הלאומיות הבסיסיות של הציבור היהודי.

זאת ועוד, לא מעטים מקרב החוקרים (אוהדי המרקסיזם שבהם) נטו לאמץ את ה'סוגסטיה' המרקסיסטית, שלפיה האינטרסים המעמדיים היו והנם קודמים ודומיננטיים ואילו האינטרסים הלאומיים הם משניים, כפופים לאינטרסים אחרים ומתבטלים היסטורית. ואולם, הסתכלות על גלגוליו של המשטר הסובייטי עד קריסתו המדהימה מלמדת שבדילמה שלעיל היו סדרי הקדימות והמשמעות הפוכים לחלוטין. במרקם הממלכתי הסובייטי (היינו, היחסים בין המסד השלטוני המרכזי לבין הממסדים המקומיים לסוגיהם), על ערוציו החבויים, התייצגו האינטרסים הלאומיים כחזקים יותר, כנוכחים יותר, כיסודיים יותר, ואילו התחושות המעמדיות נתנדפו, נעשו עמומות יותר, משניות ונפסדות והדיון בהן שרד לעיפה אך ורק בקודים התעמולתיים של השלטון (השלטון לא הרפה, כמובן, מן הנוסחים האלה, שהיו, כאמור, אינסטרומנטליים ובאו לכסות על תמונת החיים הממשית). הסתכלות זו חלה גם על ההתנצחות סביב סוגיות אלה בקרב הציבוריות היהודית. את דעותינו על מצבם של יהודי ברית-המועצות ועל התנהגותה של הייבסקציה הזינו ועיצבו הקודים של מנגנוני התעמולה הסובייטיים. פתיחת הארכיונים לא זו בלבד שהביאה להרחבת היריעה ההיסטורית אלא גם זימנה לנו אפשרות ללמוד על מופרכות הקודים האלה, על אופיים האמיתי של המאמצים שעשו אנשי הייבסקציה ובעיקר על השאיפות הלאומיות שלהם.

לשם הדגמת הנאמר כאן מובאים להלן שלושה ניירות עבודה שניסחו אנשים מצמרת הייבסקציה ופעילים מרכזיים ב'קומזט'² כאחד במטרה ללבן סוגיות מעשיות ואידאולוגיות שהיו כרוכות במאמץ לקדם את ענייני הסבתם של היהודים לעבודה חקלאית ואת ריכוזם הטריטוריאלי האפשרי בשנות העשרים. הניירות, שנוסחו בין השנים 1924-1926, משיקים למעגלי התרחשות שונים ונוסחו בזמנים שונים. נייר העבודה של אסתר פרומקין נתחבר בחודש פברואר של שנת 1924. עיתויו - פתיחת המשא-ומתן על עצם שילובם ועל היקף שילובם של אנשי הייבסקציה ברשות הממלכתית שתופקד על ביצוע האגרריזציה הצפופה והרצופה ('הקומפקטית') של היהודים הסובייטים - מוסד שבעניין הקמתו התנהלו בירורים בדרגים הגבוהים של השלטון.³ פרומקין, שזומנה לאחר מאמצי תיווך והשתדלות לוועדה הממלכתית המכינה של הקומזט,⁴ נתבקשה - או אולי הציעה מיוזמתה - להכין את נייר

2. הרשות הממלכתית להסבת המוני היהודים העמלים לעבודת האדמה, שנוסדה פורמלית באוגוסט 1924. הדיונים על הקמתה החלו עוד ב-1923. ראה פרטים על כך במאמרי: M. Mintz, 'Problems of Agricultural Resettlement and Territorialization of the Jews in Soviet Russia in the 1920s',

Shvut, 1-2 (17-18) (1995), pp. 124-145

3. כלומר, עוד בטרם אושר הקומזט ובטרם הותוו תקנוניו וקווי פעולתו. עיינו שם, עמ' 136 ואילך.

4. על שילובה של אסתר פרומקין בוועדה ראו שם, עמ' 141 ואילך.

ההתדיינות בקרב הייבסקציה בעניין הממלכתיות היהודית

העבודה כבסיס לבריור הקווים המנחים של המוסד.⁵ אין ספק כי בטרם הופץ הנייר בין חברי הוועדה הציגה אותו פרומקין לפני חבריה בלשכת הייבסקציה, וכי הוא נדון בחוגם וייתכן מאוד שנוסחו הסופי היה פרי הידברות והסכמה ביניהם.

ניירות העבודה של אברהם מרז'ין ושל ירחמיאל ויינשטיין שייכים למעגל שונה. ניירות אלה נוסחו, קרוב לוודאי, בחודשים אוגוסט-ספטמבר 1926, ולפיכך קשורים לתכונה לקראת ועידת ה'אוזט' או מהווים חלק ממנה.⁶ אגב, אברהם מרז'ין שימש מזכיר הקומזט מאז אוגוסט 1924 - מועד כינונה הפורמלי של הרשות - ונתבלט בו כדמות דומיננטית. על-פי התיעוד המונח לפנינו ייתכן מאוד שעל שולחן הדיונים הונחו שני ניירות עבודה - האחד של מרז'ין והשני של אלכסנדר צ'מרסקי, מזכיר הלשכה המרכזית של הייבסקציה במוסקבה.⁷ הנייר של צ'מרסקי לא נמצא בתיקים הרלוונטיים של ארכיון הקומזט, ועל קיומו נודע לי בעקיפין מדבריו של ירחמיאל ויינשטיין במכתב הנלווה לנייר שלו. מן התיסים של מרז'ין נשתמרו שני טקסטים: האחד כתוב ברוסית ומכיל 12 סעיפים, והשני כתוב ביידיש ובו רק שישה סעיפים. אין אלה טקסטים שונים. הסעיפים ביידיש חופפים בעיקרם את ששת הסעיפים הראשונים של הטקסט הרוסי.⁸

שלא כתזכירה של פרומקין, שבו נוסחו העדפות הייבסקציה בכל הקשור להתוויית הקווים המנחים של מפעל ההתנחלות היהודית - הן מבחינת שיטות ההכוונה המנהליות שלו והן מבחינת מיקומו הגאוגרפי ויעדיו הפוליטיים הלאומיים - נייר העבודה של מרז'ין נועד לפרוש גם טיעונים המצדיקים את המפעל הזה מבחינה אידאולוגית, הן בפני הקהל היהודי הסובייטי והן בפני הקהל הסובייטי הלא-יהודי. קרוב לוודאי שמן הרגע הראשון (ואין תמה בכך) התחבטו המעורבים בעשייה למען קידום ההתנחלות היהודית הצפופה על הקרקע בבעיה אידיאולוגית ופוליטית בכל הנוגע לביסוס התוכניות הטריטוריאליות שנכרכו בפרוגרמת האגררריוזיה, וזאת הן בשל העימות החבוי עם הציונות, שלא פסק בקרב הציבוריות היהודית ברוסיה מאז השתלטות הבולשביקים, והן - במידה רבה - בשל החשדנות ששררה במפלגה הבולשביקית פנימה באשר לנטיות 'הציוניות' של פעילי הייבסקציה.

נייר העבודה השלישי הוא פרי עטו של ירחמיאל ויינשטיין. ויינשטיין מעיד על עצמו שהוא נצמד לנוסחו של צ'מרסקי ומתנהל במסלולו.⁹ הנוסח מתייחד בהתמקדותו בסוגיית

5. ישבו בוועדה: אלכסנדר ד' צ'ורופה, יושב-ראש ועדת התכנון הממלכתית; גיאורגי פיאטאקוב, ממלא מקומו; ואלריאן קויבישב, ממלא מקומו של יושב-ראש מועצת העבודה וההגנה; ואלכסנדר סמירנוב, קומיסאר לענייני לאומים. עיינו שם, עמ' 140.

6. ועדת ה'אוזט', החברה הציבורית לקידום התנחלותם של היהודים העמלים על הקרקע, חברה שיוזם הקומזט ושאמורה הייתה לפעול במקביל לו. הוועדה הראשונה התכנסה בנובמבר 1926.

7. צ'מרסקי היה חבר גם בהנהלת הקומזט. תפקידו כמזכיר הלשכה המרכזית אושר ב-1921.

8. בטקסט ביידיש יש תוספת בסוגריים. היא מופיעה בפסקה השנייה של הסעיף השני בתוך משפט הפתיחה: *tolko v sovetskom souize proletariat mojet sebie stavit tsel ustroistva kompaktnikh mass trudjashchisya evreiev na sploshnich zemelnich massivach* (און אויב ס'וועט זיין מעגלעך אפילע שאפן אן אוטאנטמע אידישע געגנט).

9. GRAF, f. 7541, op. 2, d. 11, l. 53, staralsia iditi no teksty tov. Tchেমirskovo

הענקתה של הכרה פוליטית בפרספקטיבה הלאומית של מפעל הטריטוריאליזציה, לרבות הצגתה קבל עם.

ניירות העבודה הנזכרים לא היו ניירות עבודה היחידים שנוסחו בעיתויים הנזכרים ולמטרה שהגדרנו, ואני רומז כאן לתזכירים שהכינו אנשים נוספים, שלא נמנו עם המנגנון המנהלי של הייבסקציה.¹⁰

דברים שנאמרו במישרין ושלא במישרין

הסעיפים 9-11 בנייר העבודה של אסתר פרומקין הם להערכתי חשובים ביותר להבנת הרעיונות המנחים אותה ולאיתור היעדים שחתרה צמרת הייבסקציה לממש. בסעיף 9 ממליצה פרומקין כי ארגונה וויסותה של התנועה הספונטנית יהיו כפופים לרשות שתמשוך את סמכותה מן המוסדות המרכזיים של השלטון הסובייטי ולא מן המוסדות הרפובליקניים של רפובליקות הברית או של הרפובליקות האוטונומיות. ראוי לשים לב שהמלצה זו מלמדת, בין היתר, על רציפות החשיבה היהודית הציבורית ברוסיה, שהעדיפה (עד כמה שהסיטואציה הפוליטית אפשרה זאת) את העמידה מול הממסדים הכל-רוסיים (אקטואלית - הכל-סובייטיים) ולא מול הממסדים של הרפובליקות הנפרדות.¹¹ בבסיס האסטרטגיה הזאת עמדה ההנחה שהממסד המרכזי עשוי להיעתר לצרכים היהודיים בקלות רבה יותר מאשר הממסדים של האומות השונות המרכיבות את הפדרציה הסובייטית, ושהשלטון המרכזי עשוי להיות קשוב למכלול הבעייתיות היהודית יותר מאשר השלטונות הלוקאליים, העלולים שלא לראות את הבעיה היהודית הכוללת ולא לגלות נדיבות כלפי יהודים מרפובליקות אחרות. עניין שני העולה כאן בבהירות הוא הדגשת הצורך לבסס את העשייה על הארגונים הציבוריים היהודיים בברית-המועצות (אורט, יק"ו וג'וינט), שעמדו בקשר עם הארגונים הציבוריים היהודיים שמחוץ לגבולות ברית-המועצות ועם גורמים פיננסיים חשובים שם.

בסעיף 10 פורש נייר העבודה את האופק הטריטוריאלי של המפעל. מדובר במחוזות אודסה, יקאטריןבוסלב ודונייץ שבדרום אוקראינה ובצפונה של חצי האי קרים. אין להניח שפרומקין התכוונה למלוא שטחם של המחוזות האלה, שאגב היו מהגדולים ביותר באוקראינה. לצורך כוונתיה חשוב היה לה להבליט את העובדה שבמחוזות האלה 'מצויים מרכזים יהודיים עירוניים וכפריים גדולים'. במילים אחרות, המפעל המוצע לא יהיה אלא חוליה נוספת ברציפות ההיסטורית של התנחלות יהודית קיימת כבר שנים רבות. כמו כן אין זה מקרה שהיא מטעימה את היקף האוכלוסייה היהודית בכל אזור היעד של ההתנחלות. עובדה זו מרמזת על

10. תזכירים שרווחו בקרב אנשי המחתרת של הצ"ס, ועל כך ראו: מינץ (לעיל, הערה 2), עמ' 129-137.
 11. ראו הוויכוח בקרב החוגים הפוליטיים היהודיים בין מהפכות פברואר ואוקטובר. ראו: O. I. Janovsky, *The Jews and Minority Rights (1898-1919)*, New York 1966, chapter 6, pp. 212-244; מינץ, 'לבחינת היחסים בין ההסתדרות הציונית לבין התנועה הלאומית האוקראינית בשנת 1917', *שבות*, 1985), עמ' 97-104.

ההתדיינות בקרב הייבסקציה בעניין הממלכתיות היהודית

הנחתה שהאוכלוסייה הזאת (למעלה מ-700 אלף איש), בהצטרפה למאה אלף המשפחות המתוכננות לעבור הסבה לחקלאות, עשויה להוות בסיס משפטי להכרעות בדבר הכרה במחוז יהודי (או ברפובליקה יהודית) בעתיד. זאת ועוד, פרומקין מונה בין יתרונותיו של האזור את תנאיו האקלימיים והמשקיים, את קרבתו למחוזות תחום המושב לשעבר, שבהם ישבה אוכלוסייה יהודית צפופה, ואת העובדה שההתנחלות הספונטנית שאובחנה בשנים 1922-1923 נעה ברובה אל המחוזות האלה.

כיוצא בזה, בסעיף 11 מדגישה פרומקין את הצורך בכך ש'האדמות שיוקצו להתנחלות יצטרפו ככל הניתן לאזורים רצופים אחידים וישתרעו בקרבת המקומות שבהם מרוכזת האוכלוסייה היהודית'. בניסוח זה אין הכוונה רק לאוכלוסייה הכפרית היהודית היושבת באזור אלא גם לאוכלוסייה העירונית שבו.¹² זאת ועוד, פרומקין וחבריה מודעים לכוונות לפזר את ההתנחלות היהודית על פני מחוזות רבים, ובהם גם כאלה המרוחקים מתחום המושב היהודי,¹³ ורואים צורך להטעים בלשון אזהרה שכוונות מסוג זה ידונו את כל המפעל לכישלון. מכל מקום, סעיף זה מוסיף נדבכים חשובים לביסוס התכלית הלאומית של ההתנחלות היהודית. שלא כנייר העבודה של פרומקין, המתגדר במחיצת החשיבה הפרגמטית, נייר העבודה של מרז'ין מחדד את האספקטים האידאולוגיים של מפעל ההתנחלות היהודית על הקרקע. הוא פותח בשאלה נוקבת וחושפנית ביותר: כלום אין הפרוגרמה של המפלגה הקומוניסטית ושל השלטון הסובייטי דומה לפרוגרמות של כל המפלגות הטריטוריאליסטיות היהודיות שהבולשביקים דחו בזמנו, מניה וביה? התשובה היא חיובית במפורש, אלא שלמרז'ין יש פירוש עוקף, דיאלקטי, על-פי מיטב המסורת של הדיאלקטיקה המרקסיסטית. לטענתו, מחדלן של כל המפלגות הנזכרות לא היה למעשה בתביעתן לקידום רעיון הריכוז הטריטוריאלי היהודי והקמתה של ממלכתיות יהודית, אלא בכך שהן הציגו וממשיכות להציג את הפרוגרמות שלהן במסגרת המשטר הקפיטליסטי ותולדות בו את הצלחתן האפשרית. הבורגנות, שהיא בעלת-הבית של החברה הקפיטליסטית, אינה מסוגלת מעצם טבעה להתמסר למפעל קונסטרוקטיבי שאין עמו רווחיות במובהק, והפרולטריון, שלבו פתוח לערכים של סולידריות אנושית, אינו יכול להתייצב בראש מפעל קונסטרוקטיבי כאשר עליו למקד את מעייניו בכיבוש השלטון. רק בברית-המועצות עשוי הפרולטריון להציב לעצמו מטרות קונסטרוקטיביות ולהוציאן אל הפועל. בברית-המועצות 'יכול הפרולטריון להציב לעצמו כמטרה את סידורם

12. כלום התכוונה פרומקין גם לתושבי אודסה, ובכלל למעמדה של אודסה ברפובליקה היהודית העתידה? לרעיון זה כיוון בן-ציון רובשטיין (1882-193?), שהיה פעיל בין פברואר לאוקטובר 1917 בארגון המושבות היהודיות בפלך חרסון והנחה אותן לתבוע את הזכות לקרקע בשביל היהודים במסגרת הרפורמה האגררית הכללית. ב-1925 הוא חיבר את החוברת **די נאציאנאלע פראגע אין אוקראינע** - ווי אזוי זאל געשאפן ווערן די יידישע רעפובליק אין ראטן פארבאנד (וילנע 1926). רובשטיין המליץ על אודסה כעל בירת הרפובליקה היהודית. על פעילותו ראה חיבורי: מ' מינץ, 'המושבות החקלאיות היהודיות בפלך חרסון ערב המהפכה הבולשביקית וסמוך לאחריה (1917-1918)', **מיכאל**, ו, תל-אביב 1980, עמ' קי-קנב.

13. ראו: M. Mintz, "The Birobidzhan Idea: When Was It First Proposed?", *Jews in Eastern Europe*, 1 (26) (Spring 1995), pp. 5-10

הקומפקטי של המוני העמלים היהודים על שטחי קרקע רצופים [הנוסח ביידיש מוסיף בסוגרים 'אם יינתן אפילו ליצור מחוז אוטונומי יהודי'] שכן הוא הנו המנהל של המדינה והמחזיק את רסן השלטון בידיו'. כדוגמה מזכיר מרז'ין את עניין קניית הקרקע. לו נתבעו היהודים לשלם בעבור הקרקע שקיבלו בברית-המועצות ב־1923 בלבד, הם היו נזקקים ל־60 מיליון רובל - סכום גדול, שלא ניתן היה לגייסו כלל.

ממילא מסתבר כי לא במישרין מסתייג מרז'ין מן המפלגות הרוסיות הסוציאליסטיות, שלא ראו את הבעיה היהודית כבעיה לאומית וממילא לא חיפשו לה פתרון לאומי. אין ספק שהוא חוזר כאן לגרסאות הלאומיות שבהן דבק ערב המהפכה, בשלב הפועל־ציוני שלו ואחר־כך בשלב הבונדאי. הוא חוזר אפוא ומאשר את קיומה של הבעיה הלאומית היהודית לא רק בהווה אלא גם בעבר.

מרז'ין גם אינו מושך ידיו מן הטיעונים הפרגמטיים. עם אלה נמנה הניתוח של הרכב הפרנסות הרווחות בקרב היהודים. הוא מציין כי שיעורה של האוכלוסייה היהודית נע סביב 2.7 מיליון נפש.¹⁴ מאלה מהווים האיכרים וחברי האגודות המקצועיות, לרבות משפחותיהם, 930 אלף נפש (130 אלף בקרב משפחות האיכרים ו־800 אלף בקרב משפחות פועלים). מחצית מ־1.820 מיליון הנפש הנותרים עוסקים במלאכה. לאחר שנגרע את מספרם, הוא טוען, ייוותרו כמיליון נפשות העוסקות במסחר ובתיווך. במדיניות המכוונת לפיתוח מסחר ממלכתי וקואופרציה לצד תעשייה שאינה מתפתחת אין להמון הזה ברה אלא לעבור לחקלאות. על־כן הועמדה העתודה של מפעל ההתנחלות היהודית על מאה אלף משפחות, וסך כל הנפשות הוערך ב־600 אלף נפש.¹⁵

אם כן, טוען מרז'ין, ההסבה לעבודת הקרקע היא ילידתם של המהפכה ושל השלטון הסובייטי ושלבי התפתחותה מקבילים לשלבי התבססותו של שלטון זה. כבר ב־1918 נדרשה המפלגה לבעיית סידורם על הקרקע של המוני היהודים שאינם עוסקים בעבודה פרודוקטיבית. ואולם, ב־1918 לא ניתן היה לעשות דבר בגלל המצב הפוליטי. השלטון הסובייטי לא חלש אז על כל תחום המושב ובעיית היהודים עדיין לא היתה חמורה. רק ב־1919 הוצג הנושא מחדש. אלא שלקראת תום 1919 שוב נקרעו אוקראינה וביילורוסיה מן הברית. ב־1920, עם שחרור השטחים, נקלענו לקדחת של משטר הקומוניזם הצבאי עם תוכניתו להעביר בדרך של גיוס לעבודה המונים של האוכלוסייה הכפרית לעיר, לתעשייה ולתחבורה, להכנת דלק. או אז לא ניתן היה להציג שום פרוגרמה בנוגע לאוכלוסייה היהודית שמשמעותה היתה העברת אוכלוסייה מן העיר לכפר'.

עם תחילת הנא"פ, מזכיר מרז'ין, שבו הלשכה המרכזית של הייבסקציה והמחלקה היהודית של הנארקומנאץ (הקומסריון לעניינים לאומיים) לדון בשאלת הסבתה של חלק מהאוכלוסייה

14. ראוי לשים לב שזהו אומדן הקרוב יותר למספר הנפשות שנמנו במפקד דצמבר 1926 (2,601,000).

15. בקרב האוכלוסייה שנועדה להתנחלות בלטו מאוד המשפחות מרובות הילדים. זאת היתה אוכלוסייה מסורתית יותר, ויש לשער כי נוסף על האוכלוסייה החקלאית היו מוצאים את פרנסתם באזורים האלה גם אנשי שירות שונים. כל אלה, בצירוף האוכלוסייה היהודית שכבר ישבה באזור, עשויים היו ליצור שטח יהודי רצוף שבו יושבת אוכלוסייה של למעלה ממיליון יהודים.

ההתדיינות בקרב הייבסקציה בעניין הממלכתיות היהודית

היהודית להתנחלות על הקרקע. נכון שבתחילת הנא"פ היו גם אשליות בנוגע לסיכויי המסחר והיזמות העסקית, אך אלה נתבדו חיש מהר. ההתפכחות באה כבר ב־1922, וב־1923 לבשה ההתנחלות היהודית על הקרקע אופי סטיכי והמוני.

המעניין בסקירה ההיסטורית הזאת הוא הדגש שמרז'ין שם על המעורבות הבלתי־פוסקת של הייבסקציה בחיפוש אחר פתרונות למצוקה היהודית. בהמשך עובר מרז'ין לספר על ייסודו ועל פעילותו של הקומזט. לדבריו, הניסיון מוכיח שכרשות ממלכתית מסוגל הקומזט להגיע להישגים מדהימים – הישגים ששום רשות שאינה ממלכתית אינה עשויה להגיע אליהם. הוא גם מעלה על נס את יכולתו של הקומזט לגייס את מקורותיהן של חברות הסעד היהודיות 'הבורגניות', ובסעיף 10 שב לדון בשאלה העקרונית של היעדים הלאומיים והפוליטיים של עבודתו:

בשים לב ליחס החיובי של המפלגה לעיקרון של האוטונומיה הלאומית הטריטוריאלית ולמימוש המעשי והעובדתי של העיקרון הזה בברית־המועצות בשנים הראשונות של השלטון הסובייטי, בקנה־מידה שאיננו מצוי ושאין להעלותו על הדעת באף אחת מן הארצות הקפיטליסטיות, טבעית היא העמדת הבעיה בדבר האפשרות לייסוד יחידה טריטוריאלית אוטונומית יהודית בברית־המועצות. אם הסבת היהודים אל הקרקע בברית־המועצות מאפשרת כבר עתה להקצות מספר אזורים, שאינם קשורים זה בזה בשל האיחור שבייזום ההתנחלות המתוכננת ובשל פגמים בביצועה, הרי שמאליה מתבקשת נקודת הראות בדבר האפשרות להציג את שאלת הייסוד של יחידה טריטוריאלית מנהלית רחבה שתענה על יעד מתוכנן, ואשר יוצג בבחירות, לעצב רוב יהודי קומפקטי על טריטוריה רצופה. ההתנחלות של המוני היהודים על הקרקע המתבצעת עתה יכולה להניח את היסודות ביחס ישיר למהירות ולקצב הסידור על הקרקע, התלויים מצדם באמצעים החומריים שניתן יהיה למשוך למפעל. הנחיצות שביצירת טריטוריה יהודית אוטונומית ברוסיה נובעת גם מזה, שריכוז המונים יהודיים גדולים וייסוד יחידה אוטונומית מקנים אפשרויות גדולות יותר למתן שירותים כלכליים, לפיתוח בהתאם למדיניות כלכלית מוגדרת, להעמקת העבודה התרבותית בקרב המתנחלים היהודים ולבסוף גם השפעה פוליטית גדולה על המוני היהודים מחוץ לברית־המועצות [ההדגשות שלי, מ"מ].

ואולם, מוסיף מרז'ין, בהכירנו באפשרות ובנחיצות שבעניין אין לשכוח שהכול תלוי בברירת המתיישבים ובמציאותם של אמצעי השקעה. 'ללא מציאותו של רוב קומפקטי ההכרזה על יחידה יהודית אוטונומית תהיה בגדר יומרה נאציונאליסטית מזיקה והיא תיצוק מים על טחנות הציונות השואפת להכרזת וליצירת מדינה יהודית בפלשתינה כבר עתה, כאשר היהודים שם מהווים עתה פחות מחמישית מהאוכלוסייה כולה' [הדגשה שלי, מ"מ].

ומכאן לסיכום. מרז'ין טוען כי יש לאתר את הקרקעות שתאפשרנה ריכוז מקסימלי של מתנחלים יהודים, ובאזורים שכבר נושבו יש לקדם יצירה מזורזת של יחידות מנהליות נמוכות (סובייטים ונפות). לשון אחר, מרז'ין מאשש את היעדים מרחיקי הלכת, מבססם הן עקרונית והן מעשית, אבל נוטה שלא להצהיר עליהם לאלתר, מכיוון שהם יחשפו 'יומרה נאציונאליסטית מזיקה', ומעדיף להסתפק בינתיים בהישגים חלקיים, עד שיושג הריכוז שיתיר לקדם את תוכנית היעדים הפוליטיים מרחיקי הלכת.

נייר העבודה אינו חושף סימנים ללחץ שהפעילה המפלגה על מרז'ין כדי שינקוט מדיניות הסברה משתמטת, ואין בו ולו רמז קל ביותר לשינוי המגמות בכל הנוגע לטריטוריה שאליה תכוון ההתיישבות.¹⁶ מהו אפוא השיקול המניע את מרז'ין לדבוק בגישה 'מינימליסטית'? יש לשער שמרז'ין, שהיה מודע היטב להתנגדות האוכלוסייה הלא-יהודית לתוכניות הפריסה של ההתנחלות היהודית, העדיף שלא להכריז הכרזות מרחיקות לכת ולא לצלול לעימותים בטרם עת, ובמקום זה להתמקד בקידום העשייה.

לא כך חשבו בעלי הפלוגתא שלו - אלכסנדר צ'מריסקי ו"א" (ירחמיאל) ויינשטיין, שהחריה החזיק אחריו. כאמור, הטקסט של צ'מריסקי טרם נמצא, אך על טעמו ועל ריחו ניתן ללמוד משהו מנייר העבודה של ויינשטיין. זה האחרון שיגר את עותקי ניסוחו לאברהם מרז'ין, לצ'מריסקי ולפרומקין. במכתב המתלווה לנייר העבודה הוא הזכיר שני חלקים מן הטקסט של צ'מריסקי. את הראשון, העקרוני, הוא אימץ כמעט לחלוטין, בציינו: 'השתדלתי ללכת בעקבות הטקסט של החבר צ'מריסקי, כדי לא להציע שינויים גדולים'. בכל הנוגע לחלק השני, המעשי כמסתבר, ציין ויינשטיין ש'בשל חוסר זמן לא נגעתי בו, שכן הנחתי שניתן יהיה לערוך אותו בישיבת הלשכה המרכזית עצמה'.¹⁷

שלא כמרז'ין, לא שללו ויינשטיין וצ'מריסקי את ההכרזה על היעד כאקט פוליטי מנחה שחשיבותו רבה. הם סברו כי קביעתם מעוגנת בנוהג הכללי הסובייטי - כלומר, בנטיית השלטון לתת פומבי לתוכניותיו גם אם טרם נמצא להן ביטוי במעשה עצמו. נטייה זו חלה גם על הכרעות בעניינים לאומיים. הסתייגותם היחידה היתה מן הביטחון בכך שהתוכנית אכן מקובלת על דעת הגורמים הקובעים. הדברים נאמרים מפורשות בסעיף החמישי: 'אם וכאשר קיום הבררה הפוליטית להציג את הבעיה בדבר כינון טריטוריה אוטונומית יהודית [...] יהא תלוי במידה גדולה מניווט עשייתנו אנו', כלומר לא יהא תלוי בעשייתם של אחרים ולא עוד בהסכמתם, או אז 'אפשר להעריך כרצוי לחלוטין לנסח פרספקטיבה זאת בכל הנוגע למישור זה של פעילותנו'.

לסיכום, סביר מאוד להניח שבניסוחי ויינשטיין (וצ'מריסקי) נמצא העוקץ שהזעיק את הזאב מן היער, שכן למעשה נועדה שאלתם להציל מההנהגה הסובייטית הבהרה רשמית בעניין תקפות המגמה הלאומית של מפעל ההתנחלות היהודית בדרומה של אוקראינה ובקרים

16. הרעיונות בדבר שינוי המגמה ותיעול ההתנחלות היהודית לבירוביג'אן הועלו לקראת סוף 1927. ראה אלטשולר, היבסקציה בברית-המועצות 1918-1930, עמ' 236 ואילך; 'ל' לבבי (באביצקי), ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן, ירושלים תשכ"ה, עמ' 49.

17. GRAF, f. 7541, op. 2, d. 11, l. 53. בשולי המכתב מופיע התאריך 13.9.(?1926).

ההתדיינות בקרב הייבסקציה בעניין הממלכתיות היהודית

הצפונית. לא מצאתי תעודה המכילה רמז להתייחסות 'האינסטנציה העליונה' של המפלגה לוויכוח שהתנהל בהנהלת הקומזט. מתקבל על דעתי שבשלב זה נמנעו הגורמים הקובעים מלפסוק פסקות מפורשות בעניין זה. והראיה - קאלינין, בנאומו בוועידת ה'אוזט', התנהל יותר במסלולים שהתווה מרז'ין, בהביעו תמיכה נלהבת במעשי הקומזט בדרומה של אוקראינה ובצפונה של חצי האי קרים דווקא, בלי לשלב בדבריו הכרה לאתגר ביעד הלאומי והפוליטי שלהם.¹⁸ בשלהי 1927 כבר ניצב הקומזט לפני סיטואציה פוליטית חדשה.

התעודות

ההתנחלות החקלאית היהודית (נייר העבודה של אסתר פרומקין)

1. קירובם לעבודת האדמה של המוני האוכלוסין היהודיים שנתרוששו עקב המלחמה האימפריאליסטית ומלחמת האזרחים וההולכים ומאבדים את הקרקע מתחת לרגליהם כפועל יוצא של התמורות בחיי הכלכלה של ברית-המועצות, מהווה אם לא את המוצא היחיד, הרי את המוצא הרציני ביותר והממשי ביותר מן המצב הבלתי נסבל שנוצר בעבורם. השלטון הסובייטי צריך שיסייע למפעל. את זה תובעים לא רק האינטרסים של דלת העם היהודית, אלא לא פחות מזה האינטרסים הממלכתיים בכלל.

2. כושרם של היהודים להסב עצמם לעבודת האדמה מוכח בעובדה שאפילו בעת השלטון הצארי בתחומי האימפריה הרוסית התהוותה אוכלוסיית עובדי אדמה יהודית, שהחזיקה בעקשנות בקרקע למרות כל הרדיפות. ב־1897 מנתה אוכלוסיית האיכרים היהודית בתוך האימפריה, ללא פולין, עד מאה אלף נפש. בטריטוריה של ברית-המועצות מנתה אוכלוסייה זאת ב־1914 כ־50 אלף נפש.

3. בשנות המהפכה גדלה אוכלוסייה זאת במהירות והיא מונה 80 אלף נפש. וכל־כך חרף הפוגרומים והמלחמה שזרעו חורבן במושבות החקלאיות היהודיות הוותיקות באוקראינה. כתוצאה מאלה הצטמקה האוכלוסיה ב־32%. קולקטיבים חקלאיים מרובים של יהודים התהוו בכל המחוזות של תחום המושב היהודי לשעבר.

4. בשנים האחרונות, ובמיוחד בזמן האחרון, החלה בקרב האוכלוסייה היהודית של מחוזות המערב ובאוקראינה של הגדה המערבית.¹⁹ תנועת התנחלות ספונטנית ובדיקה מוקדמת (khodachestvo).²⁰ עם מגמות חקלאיות גלויות.

5. על־פי נתוני המחקר של כמה קבוצות מתנחלים, שביצע 'אורט', מורכב ההמון של המתנחלים מבעלי מלאכה (20%), סוחרים זעירים (17%), חקלאים (13%), מובטלים (12%), פועלים

18. ראוי להסב את תשומת הלב לעובדה שכאשר החלו לדבר על בירוביג'אן אומצה דווקא הטקטיקה של צ'מירסקי וויינשטיין. בירוביג'אן נועדה להיות מחוז יהודי עוד בטרם השגיחה במתנחל היהודי הראשון על אדמתה.

19. הגדה המערבית של נהר הדנייפר.

20. הכוונה כאן לפעולתם של מרגלים על־פי המשמעות במקרא.

שחורים (10%), משרתים (15%), ואנשים ללא תעסוקה מוגדרת (23%). ממשאל ראשי המשפחות עולים מוטיבים כדלהלן להתנחלות: מצב כלכלי גרוע (43%), פוגרומים (20%), משיכה לעבודת אדמה (18%), חיפוש אחר עבודה פרודוקטיבית (12%), השפעת השאיפה הכללית (6%).

6. חוק המקרקעין והפקודות בדבר ההתנחלות מבטיחים לכל האזרחים התנחלות ובדיקה מוקדמת חופשיים.

7. בסיוע 'אורט' סודרו על הקרקע בתחומי מחוזות אודסה ויקטרינוסלב כמה מאות משפחות של מתנחלים יהודים על חלקות שמסרו המושבות היהודיות ורשויות המקרקעין. המתנחלים החדשים הסתגלו במהרה לתנאים החדשים והם עוסקים בנחישות בעיבוד חלקותיהם.

8. המון המתנחלים היהודי איננו בעל ניסיון חקלאי גדול, אף שנמנים עמו מי שהיו חוכרים וחקלאים - פליטי תקופת הפרעות. ואולם, האופי העירוני של ההמון היהודי, שהוא נטול הצביון השמרני של המסורת של האיכרים, עושה את המתנחלים היהודים נגישים יותר לצורות ולשיטות אינטנסיביות יותר, ממוכנות יותר וקולקטיביות של המשק החקלאי.

9. על מנת לנתב את התנועה הספונטנית הזאת לערוצי התנחלות מתוכננת ולהביאה לכלל התאמה עם תוכניות השיקום האגררי ברפובליקות הסובייטיות, הכרחי שניהול התנועה יעבור לידי המוסדות המרכזיים של השלטון הסובייטי תוך משיכה לעניין של הארגונים הציבוריים היהודיים. הכרחי לכונן ליד הוועד הפועל המרכזי (CIK) של ברית-המועצות רשות מיוחדת. הרשות הזאת יכולה למשוך לנושא סיוע פיננסי מסוים מחוץ לארץ.

10. בדרום אוקראינה, בגבולות המחוזות אודסה, יקטרינוסלב ודונייץ, שבהם מצויים מרכזים יהודיים עירוניים וכפריים גדולים (על-פי מפקד 1920 חיו באזור 706,798 יהודים ומזה בכפרים 94,855 איש), וכמו כן בקרים הצפוני מצויות חלקות חופשיות ניכרות ברשות קרן הקרקע הממלכתית. על-פי התנאים האקלימיים והמשקיים, מכוח הקרבה למחוזות המיושבים בצפיפות ביהודים, ומכוח הסגולות הנפשיות המיוחדות של האוכלוסייה היהודית והנטייה הספונטנית שנתגלתה בקרב ההתנחלות היהודית הסטיכית, ראוי לכוון דווקא לאזורים אלה את ההתיישבות.

11. נחוץ להקצות לאלתר חלקות קרקע מתאימות לצורך התנחלותם של היהודים. החיסכון המקסימלי באמצעים והשימוש התכליתי בהם יושג כאשר האדמות שיוקצו להתנחלות יצטרפו ככל הניתן לאזורים רצופים אחידים וישתרעו בקרבת המקומות שבהם מרוכזת האוכלוסייה היהודית. בחירת אזורים אחרים הפרושים הרחק מתחום המושב היהודי והמותאמים פחות להתנחלות ההמונים היהודים תדון את כל המפעל לכישלון.

12. תוכנית העבודה לשנה השוטפת 1924 צריך שתהיה כדלקמן;

א. תקופת ההכנה; מחקר והגדרה של אזורי ההתנחלות. התחקות אחר חלקות קרקע בגבולות האזורים שצוינו. ארגון הצוותים להתחקות אחר הקרקע. עיבוד הכללים היורדיים לקבלת הקרקע. קביעת תקציבי ההתנחלות. גיוס האמצעים הפיננסיים. ניסוח התנאים לפעולות אשראי. הכנת צוותי בודקים (partii khodokov). ארגון קבוצות המתנחלים.

ההתדיינות בקרב הייבסקציה בעניין הממלכתיות היהודית

ב. תקופת המימוש; הכנת אספקת המים. הכנת חומרי בניין. בניין בתי-מגורים ובתי-משק. הכנת ציוד חקלאי - מכונות, סוסים, זרעים ונטיעות. חריש בטרקטורים של החלקות. הכשרת גני הפרי וכריית בורות לנטיעות. ארגון ההעברה של המתנחלים. הקמת מרפאות. ארגון הלוואות לצורכי קיום ראשוני. עבודה מסביב להחזקת בתים. הקמת מוסדות תרבות כלליים. ארגון מוסדות קואופרטיביים.

13. למתנחלים שמורה חירות הבחירה בצורות ההתיישבות. ברם, רצוי לעודד ככל האפשר צורות קולקטיביות, על שום היותן נוחות ביותר ותכליתיות במיוחד בעת יישובן של נקודות חדשות. אפשרי גם ארגון של סובחוזים גדולים ושימוש בעבודה שכירה יהודית. במקרה האחרון אין להוציא מכלל אפשרות משירת הון זר על בסיס של זיכיון.

14. האמצעים הדרושים לארגון ההתנחלות בדרום אוקראינה ובקרים נקבעו על-פי החישובים להעברה ולסידור במקום בשיעור שבין 1500-2300 רובל זהב.

חתומה: אסתר פרומקינה

'על סידור היהודים העמלים על הקרקע' (נייר העבודה של אברהם מרז'ין)

1. היו עד למהפכה ועדיין קיימות מפלגות יהודיות הכוללות בפרוגרמות שלהן הסבה של היהודים אל הקרקע (הטריטוריאליסטים, הציונים, היק"פיסטים, פועלי-ציון, הס"ס²¹ ואחרים). גם אנחנו - המפלגה הקומוניסטית והשלטון הסובייטי - הצבנו לעצמנו משימה לסדר את העמלים היהודים על הקרקע. כלום זהה הפרוגרמה של מפלגתנו בנדון עם הפרוגרמות של המפלגות הנזכרות? על שאלה זו יש להשיב נחרצות. לא ולא. היא איננה זהה. וכל כך למה? 2. המפלגות הנזכרות הציגו את הפרוגרמות שלהן במשטר בורגני ועל כן הן היו אוטופיות ומזיקות. כאשר השלטון נמצא בידי הבורגנות יש לו לפרולטריון רק דרך אחת ויחידה שבאמצעותה הוא יכול להשיג מטרותיו; דרך מלחמת המעמדות; כל עוד הפרולטריון לא מיגר את הבורגנות ולא נטל את השלטון בידיו, אין הוא יכול להציב לעצמו יעדים של בנייה ממלכתית וכלכלית בכלל, שלא לדבר על הקמת רפובליקות אוטונומיות בטרטוריות נבדלות, שכן אין הוא בעל-הבית על החברה, אלא הבורגנות.

רק בברית-המועצות יכול הפרולטריון להציב לעצמו כיעד לסדר המונים קומפקטיים של יהודים עמלים על שטחי קרקע רצופים (ואם ניתן יהיה אפילו להקים מחוז אוטונומי יהודי)²², שכן הוא בעליה של המדינה ומחזיק את השלטון בידיו. שלטון זה מעניק לפרולטריון לא רק את האמצעים הפוליטיים ההכרחיים, אלא גם את האמצעים הכלכליים.

כך למשל, אילו נתבענו במדינה הבורגנית ולו לפרוע את מחיר הקרקע שהמתנחלים היהודים קיבלו בשנה יחידה בלבד אשתקד, היו נדרשים לצורך זה כ־60 מיליונים רובל.

21. הכוונה למפלגת הפועלים הציונית הסוציאליסטית - פלג של פועלי-ציון. הקיצור היה ס"ס (סיוניסטי-סוציאליסט).

22. הכתוב בסוגריים שולב כאן על-פי הנוסח ביידיש.

לעומת זה הפרולטריון של ה'ברית' יכול להעמיד לרשותו את הקרקע ללא תשלום, שכן הוא נטל אותה מבעלי האחוזות, הלאימה ומחליט על ייעודה בהתאם למטרות הבנייה הסוציאליסטית. 3. שנית, אין זה אינטרס של הבורגנות לסייע לפיתוחם של מיעוטים לאומיים ולשחרורם. נהפוך הוא, האינטרס שלה לנצל ולדכא את המיעוטים הלאומיים לתכלית זו. רק הפרולטריון מעוניין בשחרורם ובפיתוחם של כל המדוכאים, שכן האינטרס שלו אינו ניצול של מאן דהוא, אלא מיגורו של כל ניצול וכל דיכוי.

4. שלישית, במשטר בורגני, בהתאם לחוקי הכלכלה, מתקיימת הגירה בלתי פוסקת מן הכפר אל העיר, מן המשק החקלאי לתעשייה. וגם להמוני היהודים אין הכרח כלכלי לעבור לתעסוקה בחקלאות, להגר מן העיר אל הכפר. צורך אובייקטיבי כזה אפשרי והוא קיים אך ורק בברית-המועצות. על מה ולמה?

5. האוכלוסייה היהודית בברית-המועצות מגיעה לשיעור של 2.7 מיליון. מהם 930 אלף איכרים וחברי אגודות מקצועיות, לרבות משפחותיהם (800,000+130,000). אם נוסיף שמן השאר, 1,820 מיליון, כמחצית עוסקות במלאכת בית, יישארו בכל זאת כמיליון המועסקים במסחר או בתיווך או שהם חסרי מקצוע מוגדר. במגמה הקיימת אצלנו לקדם מסחר ממלכתי וקואופרציה ובמציאותה של תעשייה שפיתוחה עדיין חלש, ייאלץ חלק הארי של ההמון הזה לעבור לתעסוקה בחקלאות.

6. הסידור שלנו על הקרקע הוא אפוא תולדה של מהפכת אוקטובר, של השלטון הסובייטי, ושלבו כשלבי השלטון הסובייטי. כבר ב־1918 העמידו המפלגה הקומוניסטית והשלטון הסובייטי על סדר היום את בעיית ההמונים היהודים שאינם עוסקים בעבודה פרודוקטיבית, בעיה שבאה להם בירושה מן המשטר הקפיטליסטי. וכבר אז דובר על ההכרח במעבר של חלק גדול לחקלאות. ברם, ב־1918 נותקו אוקראינה וביילורוסיה זמנית מברית-המועצות ונכבשו בידי המיליטריסטים הגרמנים. ממילא נתגמדה חריפות הבעיה.

ב־1919, כאשר חזרו אוקראינה וביילורוסיה לחיקו של השלטון הסובייטי, שבה ועלתה סוגיית הסבתם של היהודים לעבודה חקלאית ובכפוף למגמה קיבלו הוועד המרכזי של הווק"פ. והקומיסריון היהודי שורה של החלטות מעשיות. אלא שבה בשנה חזרו ונכבשו אוקראינה וביילורוסיה בשנית.

ב־1920, כאשר אוקראינה וביילורוסיה שבו לידי השלטון הסובייטי, נקלענו לקדחת הקומוניזם הצבאי על תוכניתו להעתיק בדרך של גיוסי עבודה המוני אוכלוסייה כפרית מן הכפר אל העיר - לתעשייה ולתחבורה, להכנת דלק וכו'. אור"ז, כמובן, לא היה אפשר בזיקה להמונים היהודים לנקוט את הסממה של העברת חלק מהאוכלוסייה היהודית מן העיר אל הכפר.

ואולם, עם ראשית הנא"פ העמידו הלשכה המרכזית של הייבסקציה שליד הוועד המרכזי של מקב"מ(ב) והמחלקה היהודית של הנארקומנאץ את השאלה בדבר הסבת חלק מן האוכלוסייה היהודית לעבודה חקלאית. נכון שבראשית הנא"פ פשטו בקרב האוכלוסייה היהודית אשליות, שיחד עם הנא"פ חוזרים הימים הישנים של המסחר הפרטי, כמוהו ככימי הצאר והקפיטליזם. ואולם כבר ב־1922 באה ההתפכחות ובי־1923 קיבלה הסבת היהודים אל החקלאות אופי סטיכי והמוני.

7. כדי לנווט את ההליכה הסטיכית לעבודת האדמה לערוץ נורמלי, וכדי לשוות לה אופי מתוכנן, הקים השלטון הסובייטי רשות מיוחדת בדמות הקומזט (הוועדה לסידור על הקרקע של היהודים העמלים, שלייד מועצת הלאומים של הוועד הפועל המרכזי של ברית-המועצות), שפיתחה במרוצת הזמן הקצר לקיומה פעילות רבה בנוגע להעברה מתוכננת של המוני העמלים היהודים לעבודה חקלאית ובכלל הקשור למתן סיוע לסידורם המשקי.

8. הישגי הקומזט במישור הזה הוכיחו את נכונות ההשקפה בדבר ההכרח וגם האפשרות להעמיד בתנאים של השלטון הסובייטי את שאלת סידורם על הקרקע של העמלים היהודים לרבות מימושה בהיקף שכמותו לא נודע בשום ארץ בורגנית (היקף הנפשות העוברות לחקלאות, הקרקע שהועמדה לרשות המפעל, הסיוע שהוגש באמצעים כספיים, בחומרי עץ לבניין, במכונות חקלאיות, בהלוואות למשפחות, בהוראת העבודה החקלאית וכד').

9. ייחודו של הצד המעשי שבסידור על הקרקע של היהודים העמלים בברית-המועצות איננו במשיכת התרומות של החברות היהודיות הבורגניות, תרומות הניתנות לכל מיני תוכניות סרק בהיקף גדול יותר ממה שניתן לסידור על הקרקע בברית-המועצות, אלא בסיוע שמגישה מדינה ענייה מאוד ומדולדלת - סיוע שניתן להעלותו על הדעת רק במשטר הדיקטטורה של הפרולטריון.

10. שעה שלמפלגה יש יחס חיובי לעקרון האוטונומיה הלאומית הטריטוריאלית ושעה שעיקרון זה מוגשם הלכה למעשה בברית-המועצות כבר בשנים הראשונות של השלטון הסובייטי בהיקף שאין כדוגמתו ושאין להעלותו על הדעת ולו באחת מן המדינות הקפיטליסטיות, טבעית היא הצגת הסוגיה בדבר האפשרות לכונן יחידה טריטוריאלית יהודית אוטונומית בברית-המועצות. אם האגרריזציה של היהודים בברית-המועצות מובילה כבר עכשיו לאפשרות לאתר כמה אזורים שאמנם אינם מקושרים זה עם זה, בשל האיחור שבהתחלות מתוכננת ובשל הפגמים שבביצועה, הרי שמאליה מתבקשת השאלה בדבר האפשרות להציג את הבעיה על אודות הקמת יחידה מנהלית טריטוריאלית גדולה יותר בד בבד עם הצגתו של יעד בהיר וייזום עבודה גדולה במגמה ליצור רוב יהודי קומפקטי על טריטוריה רצופה. האגרריזציה של המוני היהודים יכולה להבטיח תנאי מוקדם כזה ביחס ישיר לקצב ולמהירות האגרריזציה, התלויים מצדם באמצעים החומריים שניתן יהיה לגייסם. הִרְצִיּוֹת של יצירת טריטוריה אוטונומית יהודית בברית-המועצות נובעת מזה שריכוז המונים יהודים גדולים ויצירת יחידה אוטונומית מקדמת את האפשרות למתן שירותים משקיים ולפיתוח על-פי מדיניות כלכלית מוגדרת, לפעילות תרבותית מעמיקה יותר בקרב המתנחלים, ואחרון - להשפעה פוליטית גדולה על ההמונים היהודים מחוץ לברית-המועצות.

11. ברם, דווקא משהננו מכירים באפשרות ובנחיצות לכונן יחידה טריטוריאלית יהודית אוטונומית, אין למזער בשום פנים ואופן את הקשיים הניצבים על הדרך הזאת, הן באשר לקריטריון של רוב קומפקטי על טריטוריה מסוימת והן באשר למציאתם של האמצעים החומריים. ללא קיומו של רוב קומפקטי תתגלה ההכרזה בדבר יחידה אוטונומית יהודית כהזיה [zateya], כפנטזיה לאומנית מזיקה, והיא תיצוק מים על טחנות הציונות, השואפת להכרזת ולכינון מדינה יהודית כבר עתה בפלסטינה, שבה היהודים הם עתה פחות מחמישית מכלל אוכלוסייתה.

12. ברגע הנתון המשימה המהותית במישור האגרריזציה היא הקצאת השטחים לריכוז מרבי אפשרי של מתנחלים יהודים ויצירה מהירה ככל האפשר בשטחים שכבר נושבו של יחידות מנהל מן הדרג הנמוך (מועצות ונפות).
13. היות שאנו מקנים תשומת לב מרבית ומשקיעים מאמץ באגרריזציה של העמלים היהודים, חובה עלינו להטעים בעת ובעונה אחת שההסבה אל החקלאות איננה הדרך היחידה לפתרון השאלה היהודית. הננו צועדים בברית-המועצות בריבון בדרכים מרובות: ההשתלבות בתעשייה, הקואופרציה של בעלי המלאכה, הקמת קרטלים לעבודה, מועצות עיירתיות, נפתיות ועירוניות, בתי-משפט, רובעים של המשטרה ועוד רשויות שלטון סובייטיות, הפועלים בלשון היידיש. החקלאות היא רק אחת הדרכים והיא תקיף בהכרח רק חלק של האוכלוסייה היהודית, כמה מאות אלפי נפש.

על האוטונומיה הטריטוריאלית היהודית

הצגת הבעיה בדבר טריטוריה יהודית אוטונומית בברית-המועצות (נייר העבודה של ירחמיאל ויינשטיין)

1. פיתוח הבנייה הסובייטית בדמות המועצות היהודיות הלאומיות מהטיפוס הכפרי, ההתנחלות והעירוני וכן הארגון לעתיד לבוא של נפות מנהליות יהודיות הופך לטבעית את בחינת הסוגיה בדבר האפשרות של יחידות מנהליות טריטוריאליות נרחבות יותר ובדבר צורות אפשריות של האוטונומיה שלהן.
2. העמדה כזאת של הבעיה באספות רבות ובקונפרנציות של פועלים ואחרות משתלבת עם נושא ההסבה ההמונית לחקלאות של העמלים היהודים. השאלה מתנסחת כדלהלן:
לפי שסבורים אנו כי הכרחי ליישב את היהודים החקלאים בהמונים קומפקטיים על פני טריטוריה רצופה, כלום לא ניתן וכלום לא תכליתי לכוון עשייה זו בפרספקטיבה של ייסוד יחידה טריטוריאלית אוטונומית רחבה.
3. פוליטית ניתן לחלוטין להציג בברית-המועצות את הבעיה בדבר יצירת אוטונומיה טריטוריאלית יהודית אם יושגו תנאים מוקדמים מתאימים לצורך זה; כלומר: נוכחותו של רוב יהודי קומפקטי על פני טריטוריה רצופה.
- העמדה כזאת של הבעיה היא טבעית שכן פתרונות טריטוריאליים אוטונומיים של שאלות לאומיות זכו להכרה רחבה בברית-המועצות והם מיושמים במידה רחבה לגבי אומות רבות ברפובליקות שלנו.
4. התנאים שבעליל לצורך הקמת טריטוריה יהודית אוטונומית מבובן של רוב קומפקטי וטריטוריה רצופה בברית-המועצות עשויים לצאת אל הפועל בצורה חיובית בזיקה ישירה למהירות ולקצב האגרריזציה, בזיקה לבחירת טריטוריה שתניח את הדעת ולאמצעים החומריים שניתן יהיה לגייס.
5. אם וכאשר קיום הבררה הפוליטית להציג את הבעיה בדבר כינון טריטוריה אוטונומית

ההתדיינות בקרב הייבסקציה בעניין הממלכתיות היהודית

יהודית, לרבות התנאים שבפועל לצורך כינונה, יהיו תלויים במידה גדולה בניווט עשייתנו אנו במישור הסבת היהודים לחקלאות, אפשר להעריך כרצוי בהחלט ניסוח פרספקטיבה זאת בכל הנוגע למישור זה של פעילותנו. אין יסוד כלשהו להניח שהפתרון הכללי של השאלה הלאומית בדרך של אוטונומיה טריטוריאלית לא יכול להיות במידה מסוימת גם הפתרון של השאלה הלאומית בזיקה להמונים היהודים.